

ОСНОВНІ КОМПОЗИЦІЙНІ ПРИЙОМИ ПЛАНУВАННЯ САДІВ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

О. Волошенко, старший викладач

ORCID ID: 0000-0003-0207-1892

Львівський національний аграрний університет

В. Волошенко, асистент

ORCID ID: 0000-0001-5555-2740

Національний лісотехнічний університет України

<https://doi.org/10.31734/architecture2020.21.088>

Волошенко О. Волошенко В. Основні композиційні прийоми планування садів епохи Середньовіччя

Розглянуто основні композиційні прийоми планування садів епохи Середньовіччя, які відіграють істотну роль у садово-парковому мистецтві. Перелічено вагомі праці, письмові здобутки середніх віків Василя Великого, Іоанна Екзарха Болгарського, Ерігени, Альберта Великого («Сади вірідарії»), Піетро де Кресцентіса («Про рослинництво»). У дослідженій літературі зазначено, що точних описів та зображень середньовічних садів майже не збереглося. Уявлення про вигляд садів епохи Середньовіччя та вирощуваний у них асортимент рослин дають твори мистецтва і літератури – ілюстрації у старовинних манускриптах, живопис, настінний розпис, поезії, літописи, книги з медицини та кулінарії. Виділено основні об'єкти садово-паркового мистецтва епохи Середньовіччя: внутрішньомонастирські, примонастирські й призамкові утилітарні, замкові декоративні сади, квіткові луки та «сади утіх». Ці ландшафтні об'єкти тяжіють до закритості й переважно були підпорядковані утилітарним вимогам. Основні планувальні особливості садів епохи Середньовіччя – регулярність, рядова посадка дерев і кущів, обстригання дерев і кущів та лабіринт.

Охарактеризовано основні композиційно-планувальні прийоми у середньовічних садах, а саме замкнутість, простоту та геометричність, орнаментальність. Під замкнутістю йдеться про невелику замкнуту композицію саду квадратної або прямокутної форми, обставлену високою кам'яною стіною, обвитою зсередини плющем або виноградом. Грядки з лікарськими та декоративними рослинами формувалися у вигляді високих призм, відкоси яких укріплювалися дерном або жердинами та опорами з лози. Інколи межі саду фіксували за допомогою щільних огорож, підстрижених дерев чи вербового шпалерника. Під простотою й геометричністю розглянуто просте геометричне планування саду з виділенням центру, зокрема розподіл садів на частини. Часто дві хрестоподібні доріжки розділяли сад і в центрі перетину встановлювали хрест або колодязь, фонтан, басейн, інколи висаджували красиве дерево чи квітучий кущ. Під орнаментальністю розглянуто сади-лабіринти, які сформувалися в монастирських садах і подекуди в замках. Лабіринт утворював малюнок, який вписувався в коло або шестикутник, прямокутник чи квадрат, і складними стежинами підводив до центру. Мав один або кілька входів. У центрі саду був розташований фонтан, басейн чи скульптура.

Наголошено на доцільності збереження та реконструкції садів, характерних для епохи Середньовіччя, які сьогодні відновлюються та функціонують як об'єкти культури й туризму.

Ключові слова: сад, лабіринт, планування, композиція, епоха Середньовіччя.

Voloshenko O., Voloshenko V. Basic compositional methods of planning the gardens of the Middle Ages

The article deals with the basic compositional techniques of planning the gardens of the Middle Ages, which occupy a prominent role in landscape gardening. The significant works, written achievements of the Middle Ages of Basil the Great, John the Exarch of Bulgaria, Erigen, Albert the Great («Gardens of the Vidarias»), Pietro de Crescentis («On Plant Production») are listed in the article. In the literature, it is noted that the exact descriptions and images of medieval gardens are almost preserved. The works of art and literature, such as illustrations in ancient manuscripts, painting, wall painting, poetry, chronicles, books on medicine and cookery, give an idea about the image of the Middle Ages gardens and the growing range of plants. The main objects of the landscape art of the Middle Ages are distinguished, particularly the monastery gardens, monasteries and the primal gardens, castle ornamental gardens, flower meadows and the «comfort gardens». These landscape features tend to be closed and are mostly subjected to utilitarian requirements. The main planning features of the Middle Ages gardens are the regularity, the ordinary planting of trees and shrubs, cutting of trees and shrubs, and the maze.

The article describes the basic composition and planning techniques in medieval gardens, namely closeness, simplicity and geometry, ornamentation. Underneath the enclosure is a small enclosed garden composition of square or rectangular shape, surrounded by a tall stone wall, wrapped in the middle of ivy or grapes. The beds with medicinal and ornamental plants were formed in the form of high prisms, the slopes of which were strengthened by sod or poles and supported from the vine. Sometimes the boundaries of the garden are fixed by dense fences, trimmed trees or willow trellis. Under simplicity and geometry, a simple geometric layout of the garden with center selection, in particular the division of gardens into parts, is considered. Often, two cross paths divided the garden and at the center of the intersection a cross or well, a fountain, a pool, sometimes planted a beautiful tree or flowering bush were installed. Under the ornamentation there

are the gardens-labyrinths that were formed in the monastery gardens and sometimes in castles. The labyrinth was a pattern that fitted in a circle or hexagon, rectangle or square and made difficult paths to the center, had one or more entrances. In the center of the garden there was a fountain, swimming pool or sculpture.

The importance of preserving and reconstructing the gardens, being typical in the Middle Ages, which are now being restored and perform as the objects of culture and tourism, is emphasized.

Key words: garden, labyrinth, planning, composition, epoch of the Middle Ages.

Постановка проблеми. У Європі на початку епохи Середньовіччя формується власний стиль з характерними скромністю, простотою й передусім практичністю [10]. Середньовіччя бачило в мистецтві друге одкровення, що виявляло у світі гармонію, мудрість та ритм. Ця концепція світоустрою була виражена в низці письмових здобутків середніх віків – у «Шестидневах» Василя Великого й Іоанна Екзарха Болгарського, у Ерігени та багатьох інших [8].

Точних описів і зображень середньовічних садів майже не збереглося. Археологія надає відомості у вигляді нечисленних залишків садів: ділянок окультуреного ландшафту та рукотворних водойм. Уявлення про вигляд садів Середньовіччя й асортимент вирощуваних у них рослин дають твори літератури й мистецтва – поезії, літописи, книги з медицини та кулінарії, живопису, настінного розпису, які збережені на стінах стародавніх церков і монастирів, а також ілюстрації у старовинних манускриптах [3].

Великий вплив на розвиток садово-паркового мистецтва Середньовіччя мало знайомство з працями вчених античного світу, які збирали й копіювали в монастирях. Найбільше на розвиток природознавства вплинули праці німецького філософа й богослова, монаха домініканця Альберта Великого, зокрема «Сади вірідарії». Фундаментальною працею тих часів вважають трактат «Про рослинництво» Піетро де Кресцентіса, у якому повністю присвячений створенню садів був восьмий розділ. Ця праця стала відомою у всій Європі, істотно вплинувши на розвиток садів [6, с. 31].

Середньовіччя тяжіє до закритості – це невеликі сади при монастирях і замках, оточені високими кам'яними стінами. Монастирські сади були частиною автоматичного господарства, створювали відчуття ізольованості від зовнішнього світу та відчуття безпеки. Сади при замках влаштовували в середині їхньої території. Вони були невеликими й замкнутими, іноді виходили за межі кріпосної стіни, залежно від функції саду та розміру самого замку.

Однією з вагомих проблем садово-паркового мистецтва є реконструкція садів, збереження їхніх стилів, які пов'язані з пануючими ідеями й смаком епохи, історичним виглядом. Особливо

варто звернути увагу на порівняльну характеристику основних елементів садово-паркового мистецтва середніх віків (скульптура, фонтани, басейни, зокрема елементи озеленення – куртини, групи, алеї, солітери, живоплоти, лабіринти). Усі вони присутні в кожному із садових стилів. Розмаїття створюється розходженням у плануванні, використанні й призначенні.

На сьогодні елементи садово-паркового мистецтва епохи Середньовіччя, а також архітектурно-композиційні особливості, ми можемо побачити в багатьох містах Європи, зокрема й в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Садово-паркове мистецтво досліджували І. О. Косаревський [5], А. П. Вергунов [2], М. Ф. Денисов [2], С. С. Ожегов [2], І. О. Богова [1], Л. І. Рубцов [9], В. П. Кучерявий [6; 7] та ін.

Постановка завдання. Завдання нашого дослідження – визначення основних композиційних прийомів планування садів епохи Середньовіччя.

Виклад основного матеріалу. Основними об'єктами садово-паркового мистецтва епохи Середньовіччя були внутрішньомонастирські, примонастирські й призамкові утилітарні, замкові декоративні сади, квіткові луки та «сади утіх». Такі ландшафтні об'єкти переважно були підпорядковані утилітарним вимогам. У цей період з'явилися аптекарські городи, де вирощували плодів культури й виноград, лікарські рослини тощо.

Вагоме місце посідала символіка: невеликий фруктовий сад усередині монастирського двору, наприклад, був символом Раю. Він інколи поєднував у собі монастирський цвинтар [4, с. 30]. Планувальними особливостями були регулярність, рядова посадка дерев і кущів, підстригання їх та лабіринт. Основні композиційно-планувальні прийоми в садах епохи Середньовіччя можна охарактеризувати так: замкнутість, простота та геометричність, орнаментальність.

Замкнутість – невелика замкнута композиція квадратної, часто прямокутної форми. Усю

територію саду обставляли високою кам'яною стіною, обвитою зсередини виноградом або плющем. По боках влаштовували криті галереї та альтанки, також обвиті виноградом. Оточували сади решітчастими загорожами. Фіксували межі саду за допомогою вербового шпалерника, а також щільних огорож, підстрижених дерев. Ділянки з декоративними та фруктовими деревами серед квітників, квадратних грядок трав і рослин інколи чергувались у шаховому порядку. Грядки з декоративними та лікарськими рослинами – праобраз нинішніх квітників і характерні здебільшого для замкових садів. Формувалися вони у вигляді високих призм, відкоси яких укріплювалися дерном або ж опорами з лози та жердинами.

Простота й геометричність – просте геометричне планування з виділенням центру. Поділ садів на частини. Часто дві хрестоподібні доріжки розділяли сад, і в центрі перетину встановлювали хрест (у пам'ять про мученицьку смерть Ісуса Христа), або фонтан, басейн, колодязь, чи висаджували красиве дерево, або гарно квітучий кущ. Інколи хрест навхрест влаштовували криті галереї й альтанки.

Орнаментальність – цей прийом сформувався в монастирських садах і отримав назву сад-лабіринт. Відомі були з давніх часів, але особливо поширилися у садах епохи Середньовіччя. Спочатку лабіринт утворював візерунок, малюнок якого вписувався в коло або шестикутник і складними шляхами підводив до центру. Інколи це була прямокутна чи квадратна ділянка саду, яка складалася зі спеціально заплутаних садових доріжок, оточених стриженою огорожею з одним або кількома входами. У центрі саду влаштовували невеликий басейн або фонтан. Рослини висаджували чітко за сортами на маленьких квадратних ділянках, розташованих у лінійному порядку. Спосіб запозичили в будівничих храмів, які мостили доріжки з різнобарвного каменю у формі лабіринту. Лабіринт символізував паломництво, дорогу та звивистий шлях до Бога, був містичним символом, видимим тільки з гори. Виокремлюють три класичні варіанти лабіринту: з однією звивистою доріжкою без бічних розгалужень; з однією доріжкою із розгалуженнями, які ведуть у тупик, і багато правильних шляхів до центру та бічних розгалужень [7, с. 119].

Згодом не лише середньовічні сади, а й більшість садів Ренесансу та садів різних епох, прикрашали лабіринтами. На сьогодні можна натрапити на сади, що містять запозичені елементи та композиційно-планувальні прийоми садів епохи Середньовіччя. Зокрема внутрішньодворові сади у щільно забудованій частині міста (наприклад, у Львові), або палісадники в рідкозабудованій ділянці

міста вздовж довколишніх річок (наприклад, у Парижі), а також сади-лабіринти (наприклад, у Львові (вулиця Липинського) й на території Золочівського замку, що у Львівській області).

Висновки. Дослідивши композиційні прийоми планування садів епохи Середньовіччя, можна стверджувати, що для них характерні замкнутість композиції, простота, геометричність та орнаментальність у вирішенні ділянки.

Нині, на зламі тисячоліть, інтерес до історії середньовічного садівництва, зокрема до облаштування монастирських садів, зростає. Цьому питанню присвячено низку змістових книг, що вийшли як у далекому, ближньому зарубіжжі, так і в Україні. Зі змісту книг випливає, що основи середньовічних садів закладали в садівництві, започаткованому в найдавніших цивілізаціях: Єгипті, Месопотамії, Греції та Римі [3].

У Західній та Східній Європі понині збереглося чимало садів із рисами епохи Середньовіччя, що відновлюються та функціонують як об'єкти культури й туризму.

Бібліографічний список

1. Боговая И. О., Фурсова Л. М. Ландшафтное искусство: учебник для вузов. Москва: Агропромиздат, 1988. 223 с.
2. Вергунов А. П., Денисов М. Ф., Ожегов С. С. Ландшафтное проектирование: учеб. пособ. для вузов по спец. «Архитектура». Москва: Высш. шк., 1991. 240 с.
3. Гамалія К. М. Монастирські сади Європи часів Середньовіччя: минуле, сучасне, шляхи розвитку. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2018. URL: iribis-nbuiv.gov.ua/cgi-bin/iribis_nbuiv/cgiiribis_64exe (дата звернення: 12.05.2018).
4. Дударець В. М. Садово-паркове мистецтво Європи та його особливості. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2010. № 1. URL: www.iribis-nbuiv.gov.ua/cgi-bin/iribis_nbuiv/cgiiribis_64exe (дата звернення: 12.05.2018).
5. Косаревський И. А. Композиция городского парка: научно-исследовательский институт теории, истории и перспективных проблем советской архитектуры. Київ: Будівельник, 1977. 140 с.
6. Кучерявий В. П. Озеленення населених місць: підручник. Львів: Світ, 2005. 456 с.
7. Кучерявий В. П. Історія ландшафтно-архітектурної: підручник. Львів: Новий світ-2000, 2018. 702 с.
8. Лихачов. Сади Середньовіччя – особливості райського саду. URL: <http://proroslini.ru/sadivnictvo/sadovo-parkove-mistectvo> (дата звернення: 12.05.2018).
9. Рубцов Л. И. Проектирование садов и парков. Москва: Стройиздат, 1964. 234 с.
10. Стилїстика саду. Розділ 2. Історія садово-паркового мистецтва. URL: <https://studopedia.su> (дата звернення: 12.05.2018).

Стаття надійшла 27.12.2019